

ALTERNATIEVEN VOOR DE NEOKLASSIEKE THEORIE?

DE "ARBEITSKREIS POLITISCHE ÖKONOMIE"

Rob de Klerk en Henk W. Plasmeijer

Wat voor Keynes en voor degenen tot wie hij zich richtte ("my fellow economists") gold, namelijk dat de in zijn *General Theory* ontwikkelde ideeën vooral "a struggle of escape from habitual modes of thought and expression" vormen, geldt eigenlijk voor alle denkbeelden en denksystemen die het veilige mainstream neoklassieke vaarwater verlaten. Terugblikkend op wat eens werd gezien als de keynesiaanse revolutie in het economische denken, moet echter geconstateerd worden dat de moeite die het kostte om zich te ontworstelen aan het gangbare denken in het niet valt bij de moeilijkheden die zich voordoen bij het grondvesten, uitbouwen en handhaven van een economisch denksysteem dat niet op een of andere manier een variant is van het neoklassieke denken. Bij het uitbouwen en operationaliseren van alternatieve theorieën lijken in de loop van de tijd veelal weer methoden en denkbeelden geïntegreerd te worden die de scheidslijn met het neoklassieke denken vertroebelen. Dit geldt uiteraard voor de totstandkoming van de "neoklassiek-keynesiaanse synthese". Het geldt echter ook voor het, minder verdachte, op de onevenwichtigheidstheorieën van Clower en Leijonhufvud voortbordurende "Keynesianisme" van Malinvaud en voor het op rationeel gedrag gebaseerde "Marxisme" van Roemer. De problemen die zich voordoen bij het zich losmaken uit de mainstream komen op een iets andere wijze ook naar voren in Reynolds' (1989) poging om aan te tonen dat integratie van de verschillende postkeynesiaanse en kaleckiaanse theorieën een *coherent* alternatief

* Henk W. Plasmeijer is universitair docent bij de vakgroep algemene economie van de Rijksuniversiteit Groningen. Rob de Klerk is universitair docent bij de vakgroep macro-economie van de Universiteit van Amsterdam. De auteurs danken Jörg Glombowski en Peter de Gijzel voor zeer gedetailleerde en waardevolle opmerkingen, alsmede enkele leden van de vakgroep macro-economie van de Universiteit van Amsterdam voor stimulerende discussie naar aanleiding van een eerdere versie. Een eerdere versie werd ook gepresenteerd op de conferentie van de Vereniging voor Politieke Economie op 16 en 17 juni in Vught.

voor het neoklassieke denken oplevert. Het coherente karakter van het alternatief wordt door hem weliswaar keer op keer benadrukt, maar nergens wordt inhoudelijk aangetoond welk unificerend principe de plaats inneemt van de unieke neoklassieke combinatie van rationeel optimaliserend gedrag en perfect werkende markten.

In dit artikel willen we een schets geven van de "struggle to escape from habitual modes of thought" zoals die heeft plaatsgevonden in een min of meer hecht verband van Westduitse economen -de "Arbeitskreis Politische Ökonomie"- dat is ontstaan uit onvrede met het feitelijk gevoerde economische beleid en de theorievorming die daarvan de grondslag vormt. Deze Arbeitskreis is een discussieplatform voor politiek economen van een zeer uiteenlopende pluimage. We vinden er het gebruikelijke spectrum aan politiek economische stellingnamen. Deze lopen uiteen van marxistisch, sraffaans en postkeynesiaans; en voorts vrijwel elke denkbare visie hier tussenin. Bijzonder is dat binnen de Arbeitskreis een grote groep neoklassieken zich profileert als politiek economen. Op een opmerkelijke manier tracht een aantal van hen de walrassiaanse evenwichts-theorie om te smeden tot een instrument voor kritische maatschappijanalyse. Het meest recente werk van de Regensburgse hoogleraar Winfried Vogt is hierbij toonaangevend.

De Arbeitskreis heeft zich sinds zijn oprichting in 1977 zeer productief betoond. Het is onmogelijk om in kort bestek recht te doen aan al het gepubliceerde werk, alsmede aan de reacties daarop van een ander cohort Westduitse politiek economen bestaande uit linkskeynesianen en marxisten. Leidraad voor onze schets van de ontwikkelingen in het denken vormen een tweetal toonaangevende werken. In de door Winfried Vogt geredigeerde bundel *Politische Ökonomie Heute* (1988, Regensburg) zijn de papers gebundeld van het congres dat ter viering van het tienjarig bestaan is georganiseerd. Een jaar eerder verscheen een verzameling opstellen, die zijn gepresenteerd op een in 1986 gehouden conferentie naar aanleiding van vijftig jaar *General Theory* (Hagemann, Steiger, 1988). In paragraaf één bespreken we de aanleiding tot het oprichten van de vereniging en een aantal van de activiteiten tot dusver. Paragraaf twee schetst de door Vogt en anderen gewenste kritische aanwending van de neoklassieke theorie. Paragraaf drie geeft in grote lijnen de verschuiving weer die zich binnen de Arbeitskreis heeft voorgedaan. In de drie daarop volgende paragrafen bespreken we de belangrijkste theoretische stellingnamen. Uit deze bespreking zal blijken dat er, ondanks een gemeenschappelijk doel en een min of meer hecht organisatorisch verband, geen gemeenschappelijk analytisch kader tot stand is gekomen. Integendeel, naarmate de tijd vordert lijkt het gemeenschappelijke doel op de achtergrond te raken, en richt men zich meer en meer op de verdediging van de eigen theoretische stellingname. Dit uit zich ook op de wijze waarop over de verschillende behandelde thema's wordt gediscussieerd.

1 Het ontstaan van de Arbeitskreis Politische Ökonomie

- Winfried Vogt en zijn medewerkers Ute Geipel, Frans Haslinger en Johannes Schneider waren in 1977 de belangrijkste initiatiefnemers van de Arbeitskreis. Het initiatief werd direct overgenomen en mede institutioneel gestalte gegeven door de Dortmundse hoogleraar en leerling van Vogt, Heinz Holländer, met zijn medewerkers Peter de Gijsel en Mathes Buhbe. Het vond ook vrijwel onmiddellijk weerklank bij een groep economen uit Berlijn en Osnabrück, te weten Jörg Glombowski, Dirk Ipsen en Rainer Künzel.

Eén van de belangrijkste redenen voor het initiatief was onvrede over het ontbreken van een wetenschappelijk discussieforum voor politiek economen. De initiatiefnemers, voor het merendeel betrokken geweest bij de studentenrevolte eind jaren zestig, voelden zich niet aangetrokken tot de conservatieve *Verein für Sozialpolitik* of de diverse dogmatisch-marxistische groepen. Zij wensten ruimte voor een "herrschaftsfreie Diskurs".

Een directe aanleiding om de Arbeitskreis op te richten was de actuele Westduitse discussie onder progressieve economen omtrent een alternatieve economische politiek. Een eerste aangrijpingspunt was het rapport van de Sachverständigenrat¹, die in West-Duitsland, zoals in Nederland het Centraal Planbureau, met autoriteit de economische situatie bespreekt, en de haalbaarheid van of alternatieven voor het gevoerde regeringsbeleid. De thema's uit die tijd zijn bekend: met inflatieneurose als achtergrond en met de crowding-out hypothese als argument bestreden de gevestigde economen de gedachte dat met een keynesiaans instrumentarium de massale werkloosheid effectief kon worden beteugeld. De oorzaken van de malaise zochten zij in een inkomensverdeling die structureel niet overeenkwam met de marginale produktie van kapitaal en arbeid. Loonmatiging werd voorgesteld als een instrument om op de kortere termijn *cost-push* inflatie af te remmen en om op de wat langere termijn uit het investeringsdal te geraken. De instrumenten voor een anticyclisch beleid werden uit handen gegeven: men ging pleiten voor een structurele begrotingspolitiek en een aan de economische groei gekoppelde norm voor de toename van de geldvoorraad.

Een tweede aangrijpingspunt was de reactie hierop van een groep economen uit voornamelijk Bremen en Berlijn, waaronder R. Hickel, J. Huffschild en K.G.

¹ De Sachverständigenrat is een comite van vijf vooraanstaande economen. Drie daarvan worden door de regering voorgedragen, een door de werkgevers- en een door de werknemersorganisaties. Een stemverhouding van vier op een is eerder regel dan uitzondering.

Zinn. In hun *Memorandum*, dat een jaarlijkse traditie zou blijken te worden, werden de gebeurtenissen in '74/'75 geïnterpreteerd als instabiliteitsfenomenen van een naar overaccumulatie neigend monopoliekapitalisme, waarbij de werkloosheid het gevolg was van de investeringsuitval. De alternatieve beleidsvoorstellen waren tamelijk vergaand: prijsbeheersing met het oog op inflatie, herverdeling naar lagere inkomens voor een stabilisering van de effectieve vraag en een sturing van de investeringen gericht op de groei van de werkgelegenheid. Op de wat langere termijn zou de monopoliegraad structureel moeten worden gereduceerd.

Onmiddellijk na de oprichting van de Arbeitskreis werd op beide gereageerd. Men baseerde zich daarbij op de Starnberger Studie van Müller e.a. (1978) die toendertijd als manuscript circuleerde. Enerzijds meende men dat de bezettingsgraad in de industrie zodanig was, dat er geen reden was om de effectiviteit van het keynesiaanse instrumentarium ter discussie te stellen. Anderzijds had men ernstige twijfels omtrent het alternatief dat het *Memorandum* bood. Prijsbeheersing wees men van de hand. Hoewel een zekere mate van herverdeling met het oog op de positie van de laagstbetaalden van belang was, bood het geen uitweg uit de stagnatie. Het voorstel van de 'socialization of investment' zou, volgens een eerste reactie op het *Memorandum*, aanleiding moeten zijn tot een discussie omtrent de mogelijkheden tot institutionele verankering daarvan. Het debat omtrent een alternatief economisch beleid is geruime tijd doorgegaan. Er zijn meerdere conferenties over georganiseerd. Dit heeft tot diverse publikaties in het tijdschrift *Leviathan* geleid. Een confrontatie met de memorandumgroep liep op niets uit, zodat beide groepen afzonderlijk zijn doorgegaan.

In de Bondsrepubliek bestaan als erfenis van de jaren zestig derhalve meerdere organisaties voor politiek economen. Te noemen valt nog de groep rond Elmar Altvater en het tijdschrift *Prokla*. In vergelijking tot de andere organisaties wordt de Arbeitskreis door veel deelnemers als zeer uniek ervaren. Dit is niet op grond van de positie die de Arbeitskreis in het politieke spectrum van Duitse progressieve economen inneemt. De reden daarvoor is, zo heeft men ons verzekerd, is dat de Arbeitskreis geworden wat zij had willen zijn, een platform voor progressieve economen waar slechts twee normen voor de discussie gelden, namelijk "Herrschaftsfreiheit" en kwaliteit.

2 Neoklassieke maatschappijkritiek: het onderzoekprogramma

Om greep te krijgen op het verloop van de discussie binnen de Arbeitskreis gedurende de beginjaren is het noodzakelijk in te gaan op de inhoudelijk unieke positie van Winfried Vogt. De belangrijkste inhoudelijke doelstelling van Vogt was uitvoering te geven aan een radicaal economisch onderzoekprogramma.

Voor het belichten van de achtergronden kunnen we niet beter doen dan teruggaan naar de een paar jaar eerder door Vogt gepubliceerde bundel met vooral vertalingen uit de Angelsaksische literatuur (Vogt, 1973).

Het was de periode van een niet aflatende kritiek op de standaard neoklassieke benadering. Het succes van de Engelse Cambridgeschool had een geweldige indruk gemaakt en men probeerde de kritiek door te trekken naar andere aspecten van de neoklassieke doctrine dan alleen de macro-economische verdelingstheorie. In zijn bijdrage 'Zur Kritik der herrschenden Wirtschaftstheorie' vatte Vogt (1973, 180-205) zijn kritiek in drie punten samen.²

- Het individualistische uitgangspunt is niet realistisch. De maatschappelijke samenhang zou centraal moeten worden gesteld.
- De gedachte dat de economie wordt gestuurd door van elkaar onafhankelijke voorkeuren is evenmin realistisch. Te onderzoeken valt of het streven naar winst niet veel belangrijker is.
- Er is niets dat het vermoeden rechtvaardigt dat de maatschappelijke ontwikkeling tendeert naar evenwicht en harmonie. Waarschijnlijk is een systematisch onderzoek naar onevenwichtigheden en conflict veel vruchtbaarder.

Deze opvattingen zijn natuurlijk gemeengoed onder critici van de neoklassieke doctrine. Opmerkelijk is dan ook alleen de consequentie die Vogt (1973, 205) hieruit trok ten aanzien van het onderzoekprogramma dat zou moeten leiden tot een radicale maatschappijkritiek. Enerzijds moest volgens hem zo'n programma gebaseerd zijn op een grondige kennis van de gangbare economische theorie en op een ondogmatische verwerking van de marxistische kritiek daarop. Anderzijds vereiste het een nauwgezette uitwerking van de immanente kritiek, dat wil zeggen een kritiek die binnen de vooronderstellingen van de standaardtheorie blijft. Hiermee verzette Vogt zich tegen de in die tijd opkomende gedachte dat men voor een alternatief onderzoekprogramma de neoklassieke theorie links zou moeten laten liggen. Zijn reden om zo te werk te gaan was het volgende vermoeden:

Dabei kann sich herausstellen, dass diese immanente Kritik, wenn man sie nur auf den Nenner bringt, die Vermutung rechtfertigt, die bürgerliche Ökonomie gehe mit der marxistischen Theorie schwanger (Vogt, 1973, 205).

Achteraf beschouwd had deze metafoor toen als veelzeggend moeten worden geïnterpreteerd. Niemand wordt onbevekt ontvangen, zeker de neoklassieke theorie niet. Het valt daarom gemakkelijk in te zien dat voordat de harmonieuze,

² Dit artikel was eerder hetzelfde jaar gepubliceerd in *Mehrwert. Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie*, no. 2 naast bijdragen van Hickel, Glombowski en Schefold. Voor wat betreft de dramatis personae is dit een opmerkelijk nummer. Glombowski en Schefold keren zich in Vogt (1988) tegen de 'kritische neoklassieke economie', zoals die wordt voorgestaan door Vogt. Hickel deed hetzelfde in een door hem geredigeerde bundel (Hickel, 1986).

evenwichtige individualistische en haar nut maximerende bruid in blijde verwachting kon geraken van het marxistische kind, de maatschappijkritische econoom zich zou moeten inzetten om haar te behagen.. Omdat toen het besef ontbrak dat voor een romance liefde noch huwelijk nodig zijn, moest veel van de oorspronkelijke kritiek worden ingeslikt. Vogt meent momenteel dat hij op basis van neoklassieke theorie radicale maatschappijkritiek kan uitoefenen..³

3 Stellingnamen en discussie: verschuivende accenten

Vanaf 1977 organiseert de Arbeitskreis punctueel een voorjaars- en een na-jaarsconferentie rond een thema. In de door de jaren heen gekozen thematiek is een drietal zwaartepunten te onderscheiden (zie appendix). Zo waren de pogingen om een alternatief economisch beleid te formuleren onder meer aanleiding om te discussiëren over de problemen met betrekking tot een keynesiaans werkgelegenheidsbeleid (waaraan in 1980 een conferentie werd gewijd). Een tweede invalshoek betrof het doordenken van alternatieve instituties. Meestal werd dit op praktische politieke stellingnamen gericht, zoals bijvoorbeeld in 1979 economische democratie (vgl. Wagener, 1980) en in 1984 de grijze sector (vgl. De Gijzel, Seifert-Vogt, 1984). Terzijde kan worden opgemerkt dat ook nu nog beleidsdiscussies worden gevoerd, maar uit de publikaties uit latere jaren krijgt men sterk de indruk dat het accent in de debatten is verschoven naar pogingen om theoretische stellingnamen te funderen. Zo blijft bijvoorbeeld de bundel met evaluaties van vijftig jaar General Theory (Hagemann/Steiger, 1989) beperkt tot analyse van theoretische details en wordt nergens specifiek ingegaan op de economisch-politieke relevantie in de huidige situatie.

Meestal, en dit is het derde zwaartepunt, staan aspecten van de politiek economische theorie-ontwikkeling centraal. Een vrijwel op elke conferentie terugkerende vraag daarbij is of de neoklassieke theorie dan wel een variant van de heterodoxie (marxistisch, sraffaans of postkeynesiaans) de grondslag daarvoor moet zijn. Dat de neoklassieken daarbij tamelijk ver gaan toont onder andere de discussie over een klassiek-marxistisch onderwerp als de waardetheorie (1980). Onder de conferentiepapieren vinden we bijdragen met titels als: 'Een neoklassieke interpretatie van de marxistische uitbuitingstheorie'. Als de discussie over Keynes en moderne keynesiaanse theorie gaat (1986), wordt er een

³ Deze theoretische positie is het (voorlopig?) eindresultaat van een intellectuele geschiedenis gekenmerkt door een groot aantal zwenkingen. Na een puur keynesiaans "Habilitationsschrift" schreef hij een zuiver neoklassieke groeitheorie. De overgang naar zijn huidige kritisch-neoklassieke opstelling werd gemaakt via een fase van zuivere marxistische economiebeoefening, overigens niet nadat hij had meegewerkt aan de postkeynesiaanse Starnberger Studie (Müller, e.a., 1978).

paper aangekondigd met de titel: 'Hoe men in de keynesiaanse hemel terecht komt zonder van het neoklassieke pad af te wijken'.⁴

In 1983 verscheen het eerste jaarboek *Ökonomie und Gesellschaft*, uitgegeven door vooral leden van de Arbeitskreis, naast bijvoorbeeld eminence grise Kurt Rothschild. Hierin werd duidelijk, hoe Vogt zijn tien jaar daarvoor geformuleerde onderzoekprogramma in neoklassieke banen had geleid. Ook komt er de onhebbelijkheid naar voren waarmee iedere neoklassieke econoom behept lijkt te zijn, namelijk om elk ander denkbeeld over het economische functioneren tot een speciaal geval van de algemene evenwichtsanalyse te verklaren. In hetzelfde jaarboek claimen Haslinger en Schneider hegemonie voor de walrassiaanse algemene evenwichtstheorie met betrekking tot politiek economische theorieontwikkeling.

Op een tweetal conferenties is deze claim expliciet herhaald. De eerste was in 1985 georganiseerd rond de eerste aflevering van het jaarboek. De gebundelde papers (Hödl, Müller, 1986) wekken de indruk dat het toen tot een confrontatie is gekomen tussen vooral neoklassieken en sraffianen, c.q. postkeynesianen, in het bijzonder Kurz en Kalmbach. De tweede was de conferentie naar aanleiding van het tweede lustrum in 1987. De gebundelde papers (Vogt, 1988) geven een meer evenwichtig beeld van de invalshoeken van waaruit politieke economie wordt bedreven. Opnieuw is er echter de claim van de 'kritische neoklassieke econoom' Schneider en opnieuw is er de afwijzing daarvan, deze keer door o.a. Schefold, Künzel en Glombowski.

Het debat omtrent de neoklassieke claim tot hegemonie heeft alle kenmerken van een vermoeiend slepende affaire. Ondanks de meestal zeer amicale sfeer komt in sommige publikaties enige irritatie daarover aan de oppervlakte (vgl. o.a. Kurz en Kalmbach in Hödl, Müller, 1986). Meestal blijft die irritatie onderhuids en beperkt men zich tot steken onder water.⁵

De irritatie valt goed te begrijpen, want voor het merendeel zijn de argumenten die in de Arbeitskreis pro en contra de neoklassieke theorie worden uitgewisseld niet bijster innovatief. Ze zijn goed bekend uit de internationale literatuur. We gaan er dan ook niet verder op in, maar volstaan met de constatering dat het institutionaliseren van de aanvankelijke onvrede met de gangbare economie-beoefening en het praktisch gevoerde economische beleid, na een tiental jaren heeft geleid tot een naar binnen gekeerde verdediging van de theoretische posities binnen eigen kring.

⁴ De in de tekst genoemde polemische titel is door Vogt voor de bundel (Hagemann, Steiger, 1988) gewijzigd in: *Zinssatz, Arbeitslosigkeit und Geldpolitik*.

⁵ Een voorbeeld daarvan is de titel van het review artikel van Künzel en Glombowski over de Franse regulatieschool, de Amerikaanse radicals en de 'nieuwe politieke economie' in Vogt (1988), namelijk 'Op zoek naar het goede voorbeeld'.

4 Neoklassieke maatschappijkritiek: de theoretische onderbouwing

De neoklassieken binnen de Arbeitskreis proberen een radicale maatschappijkritiek te funderen in de walrassiaanse algemene evenwichtstheorie. Vogt heeft hierover opmerkelijke ideeën naar voren gebracht. Voordat we deze bespreken gaan we in op twee vermoedelijke redenen om fundamenteel te breken met de 15 jaar geleden geuite kritiek op de neoklassieke theorie.

Een eerste reden betreft de politieke implicaties die de 'linkse' neoklassieken aan het methodologische individualisme verbinden. Bij een strategie voor maatschappijverandering, hetgeen volgens hen de essentie uitmaakt van de politieke economie, achten zij een liberale grondhouding zeer gewenst (vgl. o.a. Schneider in Vogt, 1988, 187).

Wellicht menen zij nog steeds, dat het individualistische uitgangspunt van de neoklassieke theorie niet zeer realistisch is. Om praktische redenen zou men dit echter moeten accepteren. Die redenen betreffen niet zozeer de wens om zich in te dekken tegen de onder economen veel gehoorde convergentiehypothese, namelijk dat zowel de weg over Ricardo en Marx als die over Malthus en Keynes rechtstreeks naar de Goelag Archipel voert. Die redenen betreffen het evaluatiecriterium voor het beoordelen van maatschappelijke veranderingen. Principieel stellen zij zich op het liberale standpunt dat veranderingen alleen verbeteringen zijn als zij door autonome individuen in de samenleving momentaan als zodanig worden gewaardeerd.

Een tweede reden om de oorspronkelijke kritiek in te trekken lijkt te zijn, dat men gefascineerd is geraakt door de 'logische consistentie' van de algemene evenwichtstheorie. Die positieve waardering betrof enerzijds het omvattende karakter ervan als model voor een gehele economie en anderzijds de geboden theoretische mogelijkheden. Alternatieve beleidsvoorstellen of instituties konden 'systematisch' en in hun 'vele consequenties' worden doordacht. Dat waardering voor logische consistentie mede moet zijn gefundeerd op een waardering voor de wijze waarop de theorie de realiteit beschrijft, is vanzelfsprekend. De linkse neoklassieken laten dan ook geen gelegenheid voorbijgaan om te stellen, dat 'niemand zal bestrijden dat de Arrow-Debreu theorie de structuren van een marktsysteem heeft toegelicht' (Vogt, 1988, 2). De mening is derhalve, dat mits de vooronderstellingen zijn gerealiseerd, de feitelijke markten functioneren zoals in de walrassiaanse metafoer.

De maatschappijkritiek van Vogt zet aan bij een equivalentietheorema, zoals dat in vrijwel elk eerstejaars leerboek te vinden is. Dit theorema zegt dat onder de ge-

bruikelijke vooronderstellingen (convexiteit van de verzameling technologieën, consistent geordende voorkeuren, no *free lunch*) concurrentie leidt tot een Pareto-optimale uitkomst, zodat het ongeacht de verdeling van de initiële voorraad schaarse produktiefactoren niet uitmaakt of bij de produktie de kapitalisten de arbeiders, dan wel de arbeiders het kapitaal inhuren. Het theorema betreft dus de irrelevantie van het klassieke klassenonderscheid.

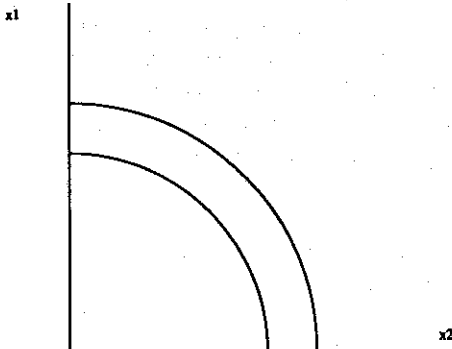
Naar de mening van Vogt is dit klassenonderscheid uiterst relevant. De gedachte daarbij is, dat als arbeiders het voor het zeggen zouden hebben, zij substantieel andere keuzen zouden maken. Omdat zij op grond van vermogensverhoudingen worden belemmerd bij het maken van keuzen, plegen zij obstructie. Een marktresultaat onder kapitalistische arbeidsverhoudingen kan derhalve nooit Pareto-optimaal zijn. Dit argument is gebaseerd op veronderstellingen omtrent de verzameling technologieën, de preferentiestructuur van arbeiders en het functioneren van de vermogensmarkt.

Technologieën en voorkeuren.

Vogt laat de gedachte los, dat de verzameling produktietechnologieën convex is. Hij gaat uit van twee gescheiden convexe deelverzamelingen. Er bestaan technologieën, waaraan de arbeiders de voorkeur zouden geven. Deze worden gekenmerkt door betere arbeidsomstandigheden, minder hiërarchie en een coöperatieve produktie-organisatie. Voor wat betreft het produktieresultaat in goederen en diensten zijn deze technologieën minder efficiënt dan de kapitalistische technologieën. Deze laatsten kunnen alleen worden geïmplementeerd op basis van een kapitalistische gezagsrelatie. Dit maakt de beide verzamelingen discreet.

Voorts veronderstelt Vogt, dat de meeste bedrijven alleen bij een wat grotere omvang kunnen worden gevoerd, zodat zij altijd arbeiders moeten inhuren. In eenvoudige marshalliaanse termen betekent dit, dat er aanzienlijke 'internal economies' bestaan. Met andere woorden, het dalende gedeelte van de langere

Figuur 1

termijn gemiddelde kostencurve is zodanig lang, dat de optimale bedrijfsomvang voor een concurrerend bedrijf alleen wordt bereikt door inschakeling van een wat groter aantal arbeiders.

De transformatiecurven voor beide verzamelingen in een twee-goederenmodel is weergegeven in figuur 1. Die voor de arbeiderstechnologie ligt dicht bij de oorsprong. Omdat echter de arbeidsomstandigheden een plaats hebben in de nutsfunctie van de arbeiders, zullen deze aan een resultaat met de arbeiderstechnologie de voorkeur geven boven een met de kapitalistische technologie. Met andere woorden, als u_i het nut is van arbeider i , w_i de reële loonvoet die overeenkomt met zijn marginale arbeidsproductiviteit, l_i de gewerkte arbeidstijd en $_$ een aanduiding van de arbeidsomstandigheden, terwijl k en a indexen zijn van respectievelijk de kapitalistische en de arbeiderstechnologie, dan geldt op de transformatiecurven voor alle i :

$$u_i(w_i^k, l_i, _ \phi^k) < u_i(w_i^a, l_i, _ \phi^a)$$

De kwestie is nu waarom de arbeiders de voor hen betere technologie niet kunnen kiezen.

Vermogensmarkt.

Vogt zoekt de oorzaken daarvan in de werking van de vermogensmarkt, die een correspondentie bezitter-kapitalist en bezitloze-arbeider tot stand brengt. Aan de aanbodzijde vinden we de vermogensbezitter, die op basis van zijn intertemporele voorkeuren zijn inkomen maximaliseert en het risico minimaliseert. Aan de vraagzijde vinden we de kapitalisten-entrepreneurs wier eigen vermogen ontoereikend is voor aanschaf van de bij de optimale bedrijfsomvang behorende produktiefactoren. Een latente vraag naar vermogen wordt uitgeoefend door hen die niet over de middelen beschikken om te rentenieren. Dit zijn diegenen die een arbeidersvriendelijk bedrijf willen beginnen omdat zij geen andere keus hebben dan te arbeiden.

Voor wat betreft de allocatie van vermogen volgt Vogt de gangbare neoklassieke argumentatie. Hij voegt daar echter aan toe dat de aanbieders de verhouding eigen/vreemd vermogen laten meetellen in hun aanbodgedrag. De renteniers zouden denken dat zij minder risico lopen bij een bedrijf waarin de verhouding eigen/vreemd vermogen groot is. Omdat de verhouding derhalve voor de vermogensbezitter valt te vertalen in een risicopremie, die de op de vermogensmarkt opererende groepen van bezitlozen zouden moeten betalen in baar geld, worden deze laatsten uit de markt weggedrukt.

Verder is de gedachtengang standaard neoklassiek. De kapitalisten maximaliseren de winst over de kapitalistische techniek. Op grond daarvan ontstaat een vraag naar produktiefactoren, waardoor op basis van volumen- en prijsaanpassingen de markten voor produktiefactoren behoudens een 'kapitalistische werkloosheid'

worden geruimd. De relatieve schaarsteverhoudingen worden tot uitdrukking gebracht in de prijsverhoudingen. In het eindresultaat, dat wil zeggen in het kapitalistische evenwicht, reflecteren prijzen en hoeveelheden de voorkeuren van individuen.

De arbeidsomstandigheden stemmen echter niet overeen met de voorkeuren van de arbeiders. Volgens Vogt hoeft daarom het kapitalistische evenwicht niet 'Pareto-optimaal' te zijn. Omdat in dat geval de 'kapitalistische' of 'natuurlijke' werkloosheid niet zonder meer als vrijwillig kan worden bestempeld, is zo'n evenwicht zelfs niet efficiënt. We hebben dan argumenten voor hervorming van de vermogensmarkt en, zoals Vogt het verkiest te noemen, voor laboristische arbeidsverhoudingen.⁶

Pareto-optimaliteit.

Een arbeiderseconomie, waarin deze arbeidsverhoudingen zijn geïmplementeerd, is Pareto-superieur aan een kapitalistische economie indien de arbeiders daaraan de voorkeur blijven geven ook al zouden de verminderde kapitaalopbrengsten moeten worden gecompenseerd. Meer formeel, stel dat elke arbeider in een arbeiderseconomie een fractie s_i van zijn reële loon moet afdragen en dat $\sum_i^n (s_i w_i)$ precies gelijk is aan de door de overgang naar een (in goederen gemeten) minder efficiënte technologie veroorzaakte afname van de kapitaalopbrengsten. De arbeiderseconomie is pareto-superieur indien geldt:

$$u_i(w_i^k, l_i, -\theta^k) - u_i((1-s_i)w_i^a, l_i, -\theta^a)$$

voor alle i met een strikte ongelijkheid voor tenminste één arbeider i .

In zo'n geval komt een Pareto-optimale situatie nooit tot stand. Zij wordt geblokkeerd door de vermogensbezitters. Immers, ook al zouden de arbeiders voorstellen om de compensatiebetalingen $\sum_i^n (s_i w_i)$ te verrichten omdat dit voor hen voordelig is, wie van de vermogensbezitters is zo dom om te geloven dat zij op een wat langere termijn daartoe bereid zijn?

Kapitalistische werkloosheid.

Indien een arbeiderseconomie op grond van Pareto-overwegingen de voorkeur zou verdienen, komen de in minder progressieve kringen gehoorde argumenten met betrekking tot vrijwillige werkloosheid, zoals de belediging van tante Truus, in een iets ander licht te staan. Onder kapitalistische omstandigheden kan een arbeider zijn nut verhogen door zich te drukken. Dat wil zeggen hij vermindert l_j zonder dat dit direct effecten heeft voor zijn loon w_j , dat immers contractueel is vastgelegd. Dit positieve extra nut weegt hij af tegen het negatieve nut van het

⁶ De reden om te spreken van 'laborisme' en niet van arbeiderszelfbestuur is o.a. omdat in veel theoretische modelleringen van het laatste wordt uitgegaan van outputmaximalisatie als bedrijfsdoelstelling, terwijl Vogts laboristische bedrijf gewoon de winst maximaliseert.

risico van ontslag. Dit risico is uiteraard een functie van de werkloosheid. Het gedrag heeft tot gevolg dat de opbrengsten op de marginale arbeider afnemen, zodat er slechts een evenwicht kan worden gevonden bij een positieve werkloosheid.⁷ Met andere woorden, een kapitalistisch evenwicht is niet efficiënt.

Men kan op meerdere manieren beredeneren waarom deze werkloosheid geheel of gedeeltelijk voortkomt uit het gedrag van kapitalisten en vermogensbezitters, die het superieure alternatief van een arbeiderseconomie blokkeren. Op de eerste plaats is het negatieve nut dat in zo'n arbeiderseconomie wordt toegekend aan arbeid op grond van de arbeidsomstandigheden geringer. Ook al vertonen de arbeiders hetzelfde gedrag, dan nog impliceert het dat de vrijwillige werkloosheid veel geringer zal zijn. Vogt meent evenwel, dat dit efficiëntieverlies volledig kan verdwijnen, omdat de obstructie die de arbeiders plegen het resultaat is van het gevangenedilemma waarin zowel kapitalist als arbeider zitten. De arbeider streeft naar betere werkomstandigheden, hetgeen de kapitalist blokkeert. De arbeider drukt zich hetgeen de kapitalist alleen kan beletten met de dreiging van ontslag. In een arbeiderseconomie maximaliseert de arbeider zijn nut in een simultane afweging van inkomen en arbeidsinzet. De kans dat een van de arbeiders zich opstelt als een *free rider* en alsnog obstructie pleegt, zou met andere middelen kunnen worden voorkomen.

Vogt ziet zijn opvattingen over een kapitalistische en een arbeiderseconomie onder andere als een nadere invulling van een marxistisch onderzoekprogramma. Dit blijkt uit het in 1985 gevoerde debat, waarin Nutzinger (in Hödl, Müller, 1986, 104) opmerkte:

Als ik het werk van Winfried Vogt uit de laatste jaren goed begrijp, gaat het hem in essentie om de uitwerking van Marx' dictum, dat er onder de voorwaarden van burgerlijke marktweiten en formele vrijheid en gelijkheid van de betrokken individuen door de concurrentie nochtans een situatie wordt geproduceerd en gereproduceerd, waarin de belangen van de loonafhankelijken niet tot uitdrukking worden gebracht. (.....) Ik begrijp de bijdrage van Winfried Vogt aan deze thematiek als een poging om -zoals Joan Robinson het uitdrukte- 'de door Marx naar voren gebrachte problemen met wetenschappelijke methoden op te lossen'.

⁷ 'Natuurlijke' of 'kapitalistische' werkloosheid wordt hier dus niet opgevat als frictiewerkloosheid, maar - zoals in de argumentatie met betrekking tot de long run Phillips curve - als de werkloosheid die voldoende is om de arbeiders te disciplineren. Omdat deze werkloosheid niet het gevolg is van 'natuurlijk' gedrag van arbeiders, maar van hun reactie op maatschappelijke omstandigheden, geeft Vogt de voorkeur aan de term 'kapitalistische' werkloosheid.

Het lijkt er derhalve op dat we hier te maken hebben met de Duitse variant van het 'rationele keuze marxisme', zoals dat in de internationale literatuur prominent naar voren wordt gebracht door John Roemer (vgl. Plasmeijer, 1988).

5 Marxistische en Sraffaanse ideologiekritiek.

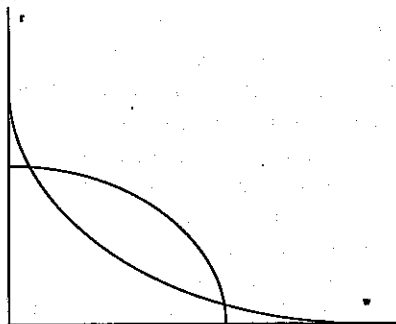
De meeste marxisten binnen de Arbeitskreis en diegenen die zich laten inspireren door Sraffa's reconstructie van de klassieke waarde- en verdelingstheorie, zien weinig in Vogts neoklassieke maatschappijkritiek. Hoewel er grote waardering bestaat voor diens model, zijn zij van mening dat dit een veel te smalle basis is voor de neoklassieke claim op hegemonie. In feite beschouwen zij deze claim als een onaanvaardbare poging om de kritische maatschappijwetenschappen te verenigen (vgl. Künzel in Vogt, 1988, 223-237).

Karakteristiek voor de marxistische stellingname in de Arbeitskreis is de nadruk op de gedachte, dat kapitalistische ontwikkeling als gevolg van klassenstrijd inherent instabiel is. Het marxistische onderzoekprogramma betreft vooral de theoretische uitwerking van deze instabiliteit in modellen van cyclische kapitaalaccumulatie en was mede theoretisch gefundeerd op een uitwerking van een model van R.M Goodwin. Het betreft hier een macro-economische interpretatie van een in de biologie ontwikkeld model ter bestudering van elkaar bestrijdende complementaire volkjes. Die interpretatie is een betrekkelijk eenvoudige opvatting over een cyclus, zoals we die onder andere vinden in Marx' *Das Kapital I*: naarmate de werkloosheid afneemt stijgen de lonen en dalen de winsten, maar naarmate de winsten afnemen dalen de investeringen en heeft de werkloosheid weer de neiging om te stijgen. Sinds de interventie in het beleidsdebat is dit basisidee over een cyclus in veel richtingen verder uitgewerkt, zoals onder meer in een hypothese omtrent de samenhang tussen economische en politieke cycli (vgl. Glombowski, 1988).

Kenmerkend voor de stellingname van de sraffianen in de Arbeitskreis is dat zij de op de neoklassieke kapitaaltheorie gebaseerde gedachte betwisten, dat er in een markteconomie endogene krachten zijn die volledige werkgelegenheid tot stand brengen. Het aan Keynes ontleende aspect van deze stellingname is dat er volgens hen geen reden bestaat waarom een economie zich niet zou kunnen stabiliseren op een onderbestedingsevenwicht met niet-vrijwillige werkloosheid. Hun onderzoekprogramma werd geformuleerd door Kurz en Kalmbach in de eerste aflevering van het *Jahrbuch* (De Gijsel e.a., 1983) en werd verder uitgewerkt door onder andere Harold Hagemann. Het betreft de integratie van een keynesiaanse theorie van de effectieve vraag in de klassieke waarde- en verdelingstheorie, zoals we die kennen in de herformulering van P. Sraffa. Met verbluffend weinig gevoel voor duidelijkheid noemen Kurz en Kalmbach dit

programma 'neoklassisch'.⁸ Het uitgangspunt van deze poging tot integratie is de stelling, dat effectieve vraagproblemen niet uitsluitend kortere termijnfenomenen zijn, maar dat ook in een langere termijnanalyse het investeringsvolume als onafhankelijk van de spaarneiging moet worden beschouwd. In talloze publikaties heeft onder andere Kurz beargumenteerd dat de bezettingsgraad die ondernemers als normaal beschouwen, afhankelijk is van de inkomensverdeling. In beginsel betreft het hier een eenvoudig probleem: het werken met één of met meerdere ploegen arbeiders is voor een ondernemer een keuzeprobleem. Met het doen van een keuze bepaalt hij een gewenste bezettingsgraad. Dit keuzeprobleem kunnen we echter voorstellen als een keuze uit alternatieve technieken. Van Sraffa weten we dat de inkomensverdeling tussen lonen en winsten bepaalt welke de winst-maximaliserende techniek is en dat we bij veranderingen in de inkomensverdeling rekening moeten houden met verschijnselen als *switching* en *reswitching*. In de afbeelding, waarin w de reële loonvoet en r de winstvoet is, is dit op een eenvoudige wijze weergegeven voor een twee- en een drieploegensysteem.

Figuur 2

Dit is dan één manier waarop het beginsel van de effectieve vraag in een langere termijnanalyse een rol speelt. Als in de langere termijn een verschuiving optreedt in de inkomensverdeling, kan op zo'n *switchpoint* een overschakeling plaats vinden naar een systeem met meer ploegen. Hierdoor stijgt de gewenste bezettingsgraad. Met andere woorden, het verschil tussen de feitelijk gerealiseerde en de gewenste bezetting van de productiecapaciteit, die voor een belangrijk deel de investeringsplannen bepaalt, is niet uitsluitend afhankelijk van kortere termijn fluctuaties in de output, maar ook van langere termijnverschuivingen in de inkomensverdeling.

⁸ Niet alleen nodigt het geringe verschil met 'neoklassisch' uit tot drukfouten en is in de internationale literatuur de term 'new classical economics' bezet, bovendien is het uiterst merkwaardig om een programma, dat in essentie de microfundering van de keynesiaanse macro-economie betreft 'nieuw klassiek' te noemen. Klassieken waren volgens Keynes diegenen die de wet van Say accepteerden. De naamgeving van Kurz en Kalmbach is ontleend aan Marx. Klassieken waren volgens hem al diegenen die een 'meerprodukt-' of 'surplusbenadering' tot uitgangspunt namen voor hun waarde- en verdelingstheorie.

Marxistische opvattingen over de instabiliteit van de economische ontwikkeling en de sraffaanse stellingname dat een onderbestedingsevenwicht eerder regel dan uitzondering is, kan men zien als een kritiek op de neoklassieke weergave van de werking van het marktmechanisme. Tegelijkertijd lijkt in die kritiek het ongelooft te schuilen in de visie, dat het zinvol zou zijn om empirische economische variabelen te bestuderen vanuit de algemene evenwichtsgedachte. Dit is immers niets anders dan een metaforische mentale constructie van een algehele samenhang in een markteconomie, die als zodanig feitelijk niet aanwijsbaar is. De stellingname dat het er in de 'echte wereld' anders aan toegaat ontleent haar implicatie niet alleen aan de daarin geuite twijfel over de geschiktheid van de neoklassieke metafoor, maar eveneens aan de aarzeling omtrent om het éven welke mentale constructie van een algehele economische samenhang.

Wittgensteins zevende stelling tegen metafysica, namelijk: *'Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen'*, hebben marxisten en sraffianen, vooropgesteld dat ze die zouden onderschrijven, bij ons weten nog niet ingebracht tegen de neoklassieken in de Arbeitskreis. Met het oog op verdere discussie zou zo'n inbreng ook niet handig zijn. Tegen de achtergrond van deze stelling valt echter goed te begrijpen waarom de discussie omtrent een eenduidige grondslag voor de politieke economie in het slop zit. Waar bij twee groepen de huiver voor dit soort glanzende alomvattende denksystemen overheerst en bij een derde de behoefte bestaat om de gedachten daarlangs te ordenen, kunnen de eersten niet anders dan pertinent weigeren een alternatief te bieden voor de algemene evenwichtsanalyse en blijft er bij de derde altijd onbegrip bestaan over de wijze waarop marxisten en sraffianen economie bedrijven.

6 Keynesiaanse politieke economie.

De discussie over een alternatief voor het gevoerde economische beleid domineerde de beginfase van de Arbeitskreis. In deze periode oriënteerden veel progressieve economen, waarschijnlijk als laatsten van hun professie, zich op de neoklassieke synthese en meenden een keynesiaanse macro-economie te kunnen combineren met een neoklassieke micro-economie. Op basis van wat toen werd genoemd de 'Regensburgse analyse', of 'Stamberger Studie' (van Müller e.a., 1978) pleitten de initiatiefnemers van de Arbeitskreis voor het inzetten van een expansief begrotingsbeleid en een geïnstitutionaliseerde overheidsbemoeienis met de investeringen. De kern van de analytische onderbouwing hiervan werd gevormd door een typisch keynesiaans argument, namelijk de gedachte dat indien een economie van de *knife edge* afraakt de instabiliteiten cumulatief zijn, omdat ondernemers middels variaties in de bezettingsgraad reageren op vraagveranderingen, terwijl zij tegelijkertijd de investeringen laten afhangen van de bezettingsgraad.

Ondanks de naar buiten gerichte discussie heeft dit pragmatisch keynesianisme echter niet kunnen functioneren als bindmiddel tussen de neoklassieke, keynesi-

aanse, marxistische en raffiaanse stromingen binnen de Arbeitskreis. Op één of andere manier diende elke substroming echter wel de eigen theoretische positie te bepalen ten opzichte van het "keynesiaanse element", zowel praktisch-politiek als theoretisch.

De marxistische interventie ten aanzien van de beleidsvoorstellen kwam van Glombowski, Ipsen, Krüger en Künzel en vloeide rechtstreeks voort uit de ingenomen theoretische positie. Naar hun mening werden in het beleidsalternatief de mogelijkheden van een keynesiaans beleid te optimistisch ingeschat. De omslag in de conjunctuur was niet louter veroorzaakt door een externe schok, zoals kartelvorming bij olieproducenten, waardoor het neerwaartse cumulatieve proces in werking was gezet. De belangrijkste factor was volgens hen endogeen, namelijk de uitholling van de winstposities door een toename van de reële lonen. Dit sloot gemakkelijke beleidsrecepten uit. De in die dagen onder progressieve economen weinig populaire boodschap werd zonder veel omhaal geformuleerd door Krüger: dalende reële lonen zijn noodzakelijk voor de verbetering van de winstverwachtingen en daarmee voor een nieuwe economische opgang.⁹ Het beleidsstandpunt is typerend voor de wijze waarop de marxistische auteurs zich in de volgende tien jaren zouden profileren. Zoals men immers mag verwachten van diegenen die hun opvattingen expliciet situeren in de marxistische theorie, betrof de inzet van de stellingname niet de overtuiging dat een anti-cyclisch beleid niet actueel was. Men ging het erom de klemtoon te leggen bij de instabiliteiten die het gevolg zijn van maatschappelijke tegenstellingen, in het bijzonder het verdeelingsconflict. Die instabiliteiten en de daarmee gepaard gaande onrechtvaardigheden werden gezien als inherente verschijnselen van een kapitalistische economie. Door de haalbaarheid van een anti-cyclisch beleid te betwisten en tegelijkertijd de consequenties van de recessie voor de minder geprivilegeerden in de samenleving als ongewenst voor te stellen, hebben zij geprobeerd om het beleidsdebat om te buigen in de richting van een debat omtrent de economische orde. In recente publikaties is die inzet vrijwel onveranderd.

De raffiaanse verwerking van het keynesianisme zoals die in de vorige paragraaf is geschetst sluit aan bij een trend in de internationale literatuur, waartoe een aantal van hen overigens goede toegang hebben (vgl. de *New Palgrave*). In feite betreft het een heroriëntatie in het postkeynesianisme. De grondslag ervan is een herinterpretatie van Keynes door onder anderen P. Garegnani (in de *Cambridge Journal of Economics*, 1978/79). De hoofdoelstelling van de *General Theory* zou zijn geweest om een revolutie te veroorzaken in de economische wetenschappen.

⁹ Deze uitspraak komt voor in door de vier in de tekst genoemde auteurs verzorgde aflevering 8a van een inmiddels gestaakte reeks discussiebijdragen. De aflevering heeft als titel *Konjunkturelle Instabilität der Kapitalakkumulation*. Zij staat op blz. 17. In Nederland hebben Glombowski e.a. op soortgelijke wijze in dit tijdschrift geïnterveneerd in het debat omtrent *Economisch beleid uit de klem* (vgl. V.d. Berg e.a., 1981).

Garegnani brengt naar voren dat het een poging was om volledig te breken met de toen gangbare neoklassieke orthodoxie. Het argument waarop Keynes zijn aanval op de wet van Say meende te kunnen baseren was niet, dat er in een markteconomie rigiditeiten bestaan die volledige werkgelegenheid verhinderen. Keynes dacht te kunnen onderbouwen dat er onder *laissez faire* geen mechanismen bestaan die dit tot stand brengen.¹⁰

De reden waarom Keynes' gedachtengoed betrekkelijk snel kon worden ingevoegd in de orthodoxie als een theorie van kortere termijn rigiditeiten (*liquidity trap, wage stickiness* e.d.) was, meent Garegnani, dat Keynes ten onrechte vertrouwde op een aspect van de marshalliaanse kapitaaltheorie. De marginale efficiëntie van het kapitaal, op grond waarvan Keynes de interestelasticiteit van de investeringen beargumenteerde, kan worden geïnterpreteerd als het neoklassieke monotoon dalende verband tussen opbrengsten en kapitaalinzet. Met eenzelfde veronderstelling over het verband tussen opbrengsten en arbeidsinzet zijn we vrijwel zeker van het bestaan van een evenwicht, waarin produktiefactoren worden beloond overeenkomstig de opbrengsten op hun marginale inzet. Bovendien hebben we de zekerheid dat, indien de economie zich niet bevindt in de *liquidity trap*, een tekortschietende effectieve vraag het resultaat is van marktrigiditeiten.

In deze interpretatie is met andere woorden de keynesiaanse revolutie halverwege gestruikeld over de neoklassieke kapitaal- en verdelingstheorie. De Cambridgekritiek, waarin de soliditeit van deze neoklassieke theorie ter discussie is gesteld, kan dan ook worden voorgesteld als de tweede ronde in de keynesiaanse aanval op de orthodoxie. Met de fundering van het beginsel van de effectieve vraag in de klassieke waarde- en verdelingstheorie, zoals die in de periode van de Cambridgekritiek werd herontdekt, beogen de sraffianen niets meer of minder dan een voltooiing van de keynesiaanse revolutie.

Deze specifieke verwerking van het keynesiaanse denken is slechts een van de vele interpretaties (en herinterpretaties) die de internationale literatuur in de loop van decennia heeft opgeleverd. Naast het recent in de belangstelling gekomen "nieuwkeynesianisme" (waarin de nadruk wordt gelegd op de macro-economische gevolgen van situaties waarin economische subjecten zelf hun prijzen moeten zetten), is er het "neokeynesianisme" (waarin onevenwichtsituaties worden onderscheiden op grond van specifieke combinaties van onevenwichtsprijzen) en het "postkeynesianisme". Door Reynolds (1989) is geprobeerd aan te geven dat vrijwel al het naoorlogse werk in de traditie van Keynes en Kalecki kan

¹⁰ Over de oorzaken hiervan lopen de interpretaties van Keynes uiteen. Bijvoorbeeld Rima (in Hagemann, Steiger, 1988, 173-183) meent dat Keynes ervan uit ging dat bij stijgende prijzen en achterblijvende geldlonen het marginale negatieve nut van arbeid afneemt. Ons inziens komt dit neer op de veronderstelling van een achteroverhellende arbeidsaancurve ten opzichte van het reële loon, zodat dit in feite de veronderstelling van marshalliaanse instabiliteit op de arbeidsmarkt is. Wij zien niet in hoe op grond hiervan een onderbestedingsevenwicht valt te definiëren.

worden beschouwd als de uitwerking van één en hetzelfde onderzoeksproject. Hoe inhoudsloos deze vaststelling is, blijkt uit de standpuntbepalingen binnen de Arbeitskreis. Naast de neoklassieke, de raffiaanse en de marxistische verwerking van het keynesiaanse element in de verschillende theoretische systemen, is er binnen de Kreis ook nog een groep actief die in veel engere zin het stempel "keynesiaans" is op te drukken: de "monetaire keynesianen", of "theoretici van de geldeconomie". Deze groep, waarvan onder andere Hajo Riese de drijvende kracht is, domineert¹¹ in de bundel *Keynes' General Theory nach fünfzig Jahren* (Hageman en Steiger, 1988), die voor een groot deel is samengesteld uit bijdragen aan het gelijknamige congres van de Arbeitskreis in 1986. Indien er één rode draad door de meeste bijdragen van de Arbeitskreis-keynesianen loopt, dan vindt deze zijn oorsprong in hoofdstuk 17 van *Keynes' General Theory*. Men baseert zich voor een groot deel op de specifieke interpretatie van het keynesianisme die zijn oorsprong vindt in het werk van Paul Davidson (1978) en Jan Kregel (1987). Beiden zijn op zoek naar een monetaire onderbouwing van de micro-economie en gebruiken daartoe als uitgangspunt hoofdstuk 17 van de *General Theory* (alsmede Keynes 1937). In deze benadering wordt de basis van het economische handelen geplaatst in het geldgebruik en in de motieven om geld aan te houden. Daar nu de prijzen worden bepaald door de liquiditeitspremie (de opbrengstvoet van geld), en de liquiditeitspremie afhankelijk is van het vertrouwen van economische subjecten in het uitkomen van hun verwachtingen, is ook bij flexibele prijzen een evenwicht bij volledige werkgelegenheid niet gegarandeerd. Het belang van deze benadering wordt door Kregel zelf in *"Keynes' General Theory nach fünfzig Jahren"* als volgt aangegeven:

"The importance....is in reversing the Keynesian tendency to follow the Monetarist trend towards considering the impact of monetary factors in general and monetary policy in particular as having only short-term importance and being completely irrelevant in discussions of the long-period growth process. (Hagemann en Steiger, 1988, p. 406).

Hoofdstuk 17 en de daarop gebaseerde keynesinterpretatie komt in de bundel op verschillende manieren terug. Zo laat Fuhrmann zien dat Keynes'-probleemstelling in de naoorlogse ontwikkeling van de geldtheorie voor een groot deel is genegeerd. Graziani spitst Keynes' monetaire theorie toe op de rol van geld als financieringsbron (waarbij wordt benadrukt dat het financieringsmotief fundamenteel verschilt van het transactiemotief voor het aanhouden van geld). Heinsohn en Steiger bespreken het mislukken van Keynes' intentie om te komen tot een afschaffing van de valse dichotomie tussen waardetheorie en prijstheorie.

¹¹ In het jaarboek over de actualiteit van de keynesiaanse analyse, ook uit 1988, zijn het vooral marxisten en raffianen die zich bezighielden met "eine Ortsbestimmung und Weiterentwicklung der keynesianischen Theorie sowie eine Einschätzung keynesianischer Wirtschaftspolitik unter veränderten Rahmenbedingungen.

De oorzaak van de plaatsgevonden verdieping van deze dichotomie is volgens hen terug te voeren op onbegrip van de door Keynes geformuleerde monetaire waardetheorie waarin geld door de verbinding met de waardetheoretisch determinanten van vraag en aanbod niet alleen de relatieve prijzen en het absolute prijspeil, maar ook de produktie en de werkgelegenheid bepaalt.¹²

Het keynesianisme als primair monetaire theorie van het economisch proces zoals die in al deze bijdragen naar voren komt, heeft binnen de Arbeitskreis ook al tegenkrachten opgeroepen. Met name De Gijsel en Haslinger proberen in hun bijdrage aan de "vijftig jaar General Theory" te laten zien dat een monetaire onderbouwing (aan de hand van de denkwijze in hoofdstuk 17) van onvrijwillige werkloosheid bepaald niet overtuigend is: in het licht van de nieuwe inzichten ten aanzien van asymmetrische informatie en toenemende schaalopbrengsten als oorzaak van onvrijwillige werkloosheid, lijkt de rol van het geld hierbij in het niet te vallen.

Al met al lijkt de ideeënuitswisseling tussen keynesianen en de overige groeperingen binnen de Arbeitskreis zich toe te spitsen op een fundamenteel, bijna methodologisch probleem: de rol van het geld bij de verklaring van onevenwichtigheden. In termen van de keynesiaanse theorie is dit ongetwijfeld een legitiem en belangrijk thema. Ook hier geldt echter weer dat de behandelde problematiek en de aard van de discussie bepaald niet bijdraagt aan een proces van integratie tussen de verschillende stromingen: de opzet is in eerste instantie het veilig stellen en uitbouwen van de eigen theoretische positie. In dit verband is het ook opvallend hoe weinig men zich "vijftig jaar na de General theory" bezighoudt met de "Einschätzung keynesianischer Wirtschaftspolitik unter veränderten Rahmenbedingungen."

7 Slotbeschouwing

Steeds weer laat de geschiedenis van het economische denken in de afgelopen eeuw perioden zien waarin de dominantie van de neoklassieke theorie ter discussie wordt gesteld. Zonder moeite echter lijkt het neoklassieke denksysteem de kritiek (vanuit de historische school, op grond van Keynes' General Theory, en zelfs de door vriend en vijand als overwinnaars beschouwde economen uit Cambridge, Engeland) ook steeds weer te overleven. Zelfs komt zij in zeker opzicht steeds gesterkt uit de controversen doordat punten van kritiek soms op vrij eenvoudige wijze binnen het marginalistische vraag- en aanboddenken blijken te kunnen worden opgenomen. In de door ons besproken visie van Vogt

¹² Een van de oorzaken van het onbegrip ligt volgens de auteurs bij Keynes zelf, "...weil Keynes das grundlegende Paradigma des ökonomischen Denkens, das Tauschparadigma, nicht zu überwinden vermöchte, da er die dafür notwendige Erklärung von Zins und Geld trotz weitgehender Einsicht nicht geleistet, sondern letztlich nur vorausgesetzt hat." (p. 316)

e.a. kan het neoklassieke denken zelfs als basis van maatschappijkritiek worden aangewend.

De problemen die zich voordoen bij het ter discussie stellen van de dominantie van de neoklassieke stroming vloeien gedeeltelijk voort uit het feit dat er geen eenduidig alternatief is voor het toegepaste algemene beginsel van schaarste in combinatie met rationaal marginalistisch gedrag. "Het" alternatief valt al snel uiteen door verschillende uitgangspunten ten aanzien van de te hanteren waarde-theorie, de modellering van maatschappelijke relaties, de betekenis van de effectieve vraag, e.d.. In dit artikel hebben wij getracht deze algemene constatering te illustreren aan de hand van de ontwikkeling van de discussie binnen een geïnstitutionaliseerd verband van Westduitse economen. Naar onze mening wordt de ontwikkeling in de *Arbeitskreis* gekenmerkt door een steeds verder op de achtergrond raken van de oorspronkelijke gemeenschappelijke uitgangspunten: het theoretische succes van de Cambridge kritiek en de onvrede met het gevoerde economische beleid. In de loop van de discussie is het karakter van de discussie gewijzigd in die zin dat kritiek op het heersende denken en beleid als leidraad is vervangen door het afgrenzen van de eigen theoretische posities. De nadruk komt te liggen op de diversiteit binnen de eigen geleidingen en minder op de gemeenschappelijkheid ten aanzien van de bekritiseerde "mainstream".

Beredeneerd vanuit de noodzaak van een sterk "progressief alternatief" is de Westduitse situatie om deze reden misschien niet erg veel florisanter dan de nederlandse. Het is echter de vraag of een overdaad aan theoretische onderbouwing echter toch niet te verkiezen is boven een situatie van theorieschaarste zoals in Nederland het geval is.

LITERATUUR

- Arbeitsgruppe Alternative Wirtschaftspolitik, 1982, *Memorandum 1982, Qualitatives Wachstum statt Gewinnförderung. Alternativen der Wirtschaftspolitik*, Köln
- A. v.d. Berg, J. Glombowski, G. de Schutter, 1981, 'Economisch beleid uit de klem; enige kanttekeningen met betrekking tot het voorgestelde makro-economische stimuleringsbeleid, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 4(4), 7-18.
- K. Dietrich u.a., 1987, *Postkeynesianismus, Ökonomische Theorie in der Tradition von Keynes, Kalecki und Sraffa*, Marburg
- P. de Gijzel e.v.a. (Hg.), vanaf 1983, *Ökonomie und Gesellschaft*, jaarboek, Frankfurt
- P. de Gijzel, H.-G. Seifert-Vogt (Hrsg.), 1984, *Schattenwirtschaft und Alternative Ökonomie, eine Herausforderung für die Politische Ökonomie?*, Regensburg

- J. Glombowski, 1988, *Interactie tussen een economische en een politieke cyclus*, in H.W. Plasmeijer (red.), *De Theoretische Grondslagen van Economisch Beleid, Opstellen over Politieke Economie*, Groningen, 115-132
- H. Hagemann, O. Steiger (Hg.), 1988, *Keynes' General Theory nach fünfzig Jahren*, Berlin
- R. Hickel (Hrsg.), 1986, *Radikale Neoklassik*, Opladen
- E. Hödl, G. Müller (Hg.), 1986, *Die Neoklassik und ihre Kritik, Diskussionsband zu >Ökonomie und Gesellschaft<, Jahrbuch I*, Frankfurt
- J. Hoffmann (Hrsg.), 1983, *Überproduktion, Unterkonsumption, Depression. Analysen und Kontroversen zur Krisentheorie*, Hamburg
- G. Müller, U. Rödel, Ch. Sabel, F. Stille, W. Vogt, 1978, *Ökonomische Krisentendenzen im Gegenwärtigen Kapitalismus*, Frankfurt
- H.W. Plasmeijer, 1987, *Uitbuiting: klassiek en neoklassiek*, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 10(3), blz. 89-104
- B. Rahman, O. Roloff (Hrsg.), 1987, *Beschäftigungspolitik zwischen Steuerwiderstand und Ausgabenwachstum*, Regensburg
- P.J. Reynolds, 1987, *Political Economy, A Synthesis of Kaleckian and Post Keynesian Economics*, Sussex.
- W. Vogt (Hrsg.), 1973, *Seminar: Politische Ökonomie, zur Kritik der Herrschenden Nationalökonomie*, Frankfurt
- W. Vogt, 1986, *Theorie der Kapitalistischen und einer Laboristischen Ökonomie*, Frankfurt
- W. Vogt (Hrsg.), 1988, *Politische Ökonomie Heute, Beiträge zur Tagung des Arbeitskreises Politische Ökonomie im Herbst 1987*, Regensburg
- H.-J. Wagener (Hrsg.), 1980, *Demokratisierung der Wirtschaft, Möglichkeiten und Grenzen im Kapitalismus*, Frankfurt a/M.

APPENDIX. Conferenties en thema's

Door de Arbeitskreis zijn in de eerste tien jaar van haar bestaan de volgende conferenties gehouden, hier weergegeven naar zwaartepunten in de keuze van thematiek.

(a) *economisch beleid*

- 1977: Aktuelle Probleme der wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung der BRD und ihre Erklärung (Plaats: Bielefeld; organisatoren: Berger/Vogt)
- 1978: Kritik des Sachverständigenrates (Darmstadt; Ipsen/Warthenpfehl)
- 1979: Restriktionen keynesianischer Wirtschaftspolitik (Berlin; Harms/Hoff/Spahn)
- 1980: Probleme Keynes'scher Wirtschaftspolitik (Neukirchen; de Gijzel)
- 1982: Kritik der Angebotspolitik des Sachverständigenrates (Neukirchen; Buhbe/Hödl/Müller)
- 1984: Die gegenwärtige Wachstumskrise (Loccum; Ipsen/Künzel)
- 1985: Strukturforschung und Strukturpolitik (Fulda; Nutzinger/Weise)

1986: Konsolidierungsstrategien des Interventionsstaates (Freudenberg; Rahmann/Roloff)

(b) *alternatieve instituties*

1979: Wirtschaftsdemokratie (Bergisch-Gladbach; Novy/Wagner)

1981: Wirtschaftsreform und Wirtschaftsdemokratie (Neukirchen; Gretschmann)

1983: Gerechtigkeit (Bergisch-Gladbach; Haslinger/Kötter)

1984: Schattenwirtschaft und alternative ökonomie (Regensburg; de Gijzel/Seifert-Vogt)

1987: ökonomische Theorie der Institutionen (Berching; Schmid-Schönbein/Schneider/Vogt)

(c) *kritische evaluatie van theoretische posities*

1977: Inflation und Arbeitslosigkeit als Problem der Politische ökonomie (Regendorf; Haslinger)

1978: Allgemeine Ungleichgewichtstheorie (Regenstauf; Vogt)

1980: The Value of Value Theory (Bielefeld; Berger/Hagemann/Kurz)

1982: Technischer Wandel und Beschäftigung (Bremen; Hagemann/Kalmbach)

1983: Keynes, Marx, Schumpeter: Geld, Produktion und Innovation (Neukirche; Hagemann/Steiger)

1985: Die neoklassik und ihre Kritik (Arnoldshain; Hödl/Müller)

1986: Keynes' General Theory nach fünfzig Jahren (Bad Zwischenahn; Hagemann/Steiger)

1987: Politische ökonomie Heute (Attendorf; Vogt)